

Att kula, käuka eller lulla

Ett bidrag till ett historiskt perspektiv på lockrop

Märta Ramsten

Till forskningsarbetets glädjeämnen hör att göra små intressanta fynd vid sidan om det egentliga ämnet. Det gör att man lätt halkar in på sidospår. Under arbete med helt andra saker har jag den senaste tiden stött på ett par intressanta uppgifter om lockrop, det ena från 1770-talet och det andra ungefär samtida, men nedskrivet 1808, i helt olika källmaterial. Det är uppgifter som varken jag eller mina visforskande kolleger har sett förut och som – så vitt vi vet – inte förut publicerats. De är de hittills äldsta kända beläggen på lockropens dialektala benämningar. De skall strax presenteras här.

I dessa dagar när det "kulas" från folkmusikscener i hela Sverige och "kulning" lärs ut både på musikhögskolor och vid allehanda kurser, kan det vara aktuellt att se närmare på de olika termerna för lockrop. Sedan 1950-talet har "kulning" varit en standardbenämning på de höga, starka och signalartade lockrop som är knutna till fåbodväsendet¹. Ofta är det inte själva ropen som sådana som avses, utan snarare ett sätt att använda rösten, en röstteknik som är kopplad till funktionen att höras på stora avstånd för att kalla hem kreaturen. Tekniken har ingående studerats av Anna Ivarsdotter [Johnsson] i avhandlingen *Sången i skogen. Studier i den svenska fåbodmusiken* (1986) och beskrivs också närmare i nästföljande artikel.

I våra dagar används alltså begreppet "kula" för den här rösttekniken. Däremot har den ursprungliga funktionen gått förlorad och kulningen förekommer nu för tiden så gott som uteslutande i konsertsammanhang eller liknande evenemang.

Att "kula" är egentligen den dialektala benämningen på den här lockrops-tekniken i Ovansiljans fåbodområden i Dalarna. I dessa områden och kanske framför allt i Västerdalarna har vissa fåbodkullor utvecklat lockropen till långa melodiosa slingor i högt röstläge som väckt uppmärksamhet hos musikeologer, musiker och tonsättare. I slutet av 1940-talet besökte Matts Arnberg Transtrand i Västerdalarna där han träffade tre kvinnor som alla "kôlade" på sina djur uppe i fåbodarna². Han fick dem att "kôla" inför mikrofonen och dessa inspelningar gavs sedan ut på 78-varvsskivor i Radiotjänsts serie. Sedermera har

de återutgivits på både Lp och CD. Eftersom detta var de första inspelningarna i sitt slag fick de ett stort genomslag. Dock tycks dialekttermerna "kôla" och "kula" ha smält samman till "kula" som blivit standardtermen för lockropstekniken.

Men "kula" är bara en av många dialektala benämningar. Vid de inspelningsresor som jag och andra medarbetare vid Svenskt visarkiv företagit har vi mött många olika uttryck för den här företeelsen: "käuka"³ (Jämtland och Ångermanland), "köka" (Härjedalen, Hälsingland), "kuja" och "lura" (Hälsingland) och "lulla" "lilla" (Värmland). I Dalarna har ofta de olika socknarna egna benämningar: "kôla" (Transtrand, Älvdalen och Särna), "köka" (Idre), "kula" (Ovansiljan), "hoja", "kuja" och "oja" (Leksand), "huja" (Malung), "ula" (Gagnef) och "huja" "hoja" (södra Dalarna).

På många håll säger man också helt enkelt "locke" eller "locka". Ibland skiljer man på olika typer av lockrop. En jämtländsk "käukerska" menade att "käuke" betydde ett högre lockrop och "locke" ett lägre. Gemensamt för hela fäbodområdet tycks vara att det är kolockarna som har olika benämningar. När det gäller getter och får är den samstämmiga benämningen getlock och fårlock.

Ifrån Ankarvattnet och Blåsjön i Jämtlands norra fjällvärld finns inspelningar av lockrop med speciell funktion: "myrkäuk" användes vid starrslåtter på myren, "båtkäuk" användes när man ropade efter båt på andra sidan sjön samt en speciell käuk som användes för att hålla kontakten med varandra vid bärplockning⁴.

De flesta lockrop på djur är textlösa, men ibland kan namnen på korna räknas upp. Det finns också lockrop som bygger på text och som har en mer visartad struktur. Det är rop som används för att hålla kontakten vallflickor emellan och framförs i dialogform. Det brukar kallas att "lala" eller "låla" och förekommer framför allt i områden utmed norska gränsen.

De olika dialektala benämningar som här återgivits finns alltså i de inspelningar som gjorts under senare delen av 1900-talet, men också i det stora upptecknade folkmusikmaterialet från 1830-talet och framåt som bevaras i olika arkiv – Richard Dybeck var ju den förste som intresserade sig för vallmusiken. Dessförinnan är det mycket ont om uppgifter om fäbodområdenas ljudlandskap. Anna Ivarsdotter redogör i den nämnda avhandlingen för de notiser i äldre källor som berättar om förekomsten av vokal och instrumental vallmusik. Av dem förstår man att de höga, starkljudande lockropen använts i fäbodarbetet under många hundra år. Men några dialektala benämningar likt de ovannämnda nämns dock inte.

Det är här som mina små "fynd" kommer in som ett litet komplement till lockropens historia. Det ena härrör från en liten skrift med titeln *Tullerikopp i*

dess nymodigste klädning, tryckt i Stockholm 1773 hos Lars Wennberg. Skriften finns i ett exemplar i Kungl. Biblioteket, Stockholm. Författaren är anonym. Det är en berättelse med satirisk udd, troligen riktad mot samtidens känsllosamma och idylliska herdediktning. Tullerikopp (kanske kan namnet översättas med dumhuvud) är en klantig och inte alltför begåvad bondlurk från landet. Vi får veta att han levde större delen av sitt liv vid Åreskutan i Jämtland. Författaren, som säkerligen tillhör de vittra sällskapen i Stockholms salonger, måste ha varit väl bekant med de jämtska folkliga sederna och musiken. Han lägger ett tiotal folkliga vistexter i Tullerikopps mun, åtskilliga småvisor och sånglekar som fortfarande sjungs på norrländska landsbygden, t.ex. "Jag fattige lappman", "Ett två tre fyra", "Lill-Pelle spring fort". Han låter Tullerikopp också tralla en låt, kanske polska:

Under det Tullerikopp dantsade Solo, discanterade han desse ljufliga takter, dem han eftertryckeligen stampade med sin fot under muntraste uppsyn:

Tull liten ta tu a ei :: :: Fall lall lall lall lalla :: :: Tull lull lull lull lul le ri lul :: :: ::

Men det som intresserar oss mest här är vallmusiken. Vi får nämligen veta att Tullerikopp:

"hade ett makalöst mål till att kääkä – det är, att basune-liket med lika så höga, som ljufliga toner sammankalla boskapen."

Vi känner igen den jämtska benämningen käuke, här fonetiskt stavad. Här får vi alltså veta att de höga lockropen användes för att locka på boskapen i 1770-talets Jämtland och att man då använde uttrycket "käuke". Tullerikopp var ju en mansperson och troligen var det vanligt att även dessa använde lockropen, även om vi i vår tid mest ansett att det i första hand är fråga om en kvinnlig genre.

Läser vi vidare i berättelsen får vi veta att Tullerikopp också trakterade sälgpipa, horn och lur – det senare för att skrämma bort björn och varg, uppgifter som vi känner igen från många beskrivningar av fåbodmiljön.

Han blåste skifte-wis, än i en pipa, konstigt förfärdigad af såf eller sälg så mästerligen, att strömmar framlockades utur klipporna, och dess sprittande inwånare lekade på böljorna, än spelte han på klingande horn, eller stötte i sin skarp-ljudande lur så alfvarsamt, att sjelfwe björnen förskräcktes och flydde, ulfwarne sprungo och ylade, och berg-trollen gömde sig i sina djupaste hålor och skralade. När wi betrakte Tullerikopp såsom herde, så finne wi hans både färdighet i och nöje för detta uråldriga och hederliga lefnads sätt i hwilket han, jämte egen böjelse, ifrån moders mjölken inöfwades och blef ett wädjo-ban för hans barndoms qwickhet och ungdoms munterhet.

Det är i sanning en ovanligt detaljerad och målande bild som den lilla skriften ger oss av det musikaliska ljudlandskapet i jämtländsk fåbodmiljö under senare delen av 1700-talet. Framför allt är det märkligt hur väl den stämmer med det vi kunnat spela in och dokumentera 200 år senare.

Så till den andra notisen. Under år 1808 fick Kungliga Musikaliska Akademien (KMA) två brev från en anonym person som kallade sig "Philharmonicus", boendes "Någonstädes i Skogsbygden". Breven finns som bilagor till KMA:s sammanträdesprotokoll⁵. Breven är långa och innehållet avslöjar att det är en äldre man, mycket musikkunnig och beläst, som är skrivaren. Man kan också utläsa att han högst sannolikt bor i Värmland. Han kommer med en rad förslag till hur man skulle kunna höja den musikaliska kunskapen och statusen i landet.

Det som intresserar oss i det här sammanhanget är hans uttalande om den folkliga musikutövningen som han inte estimerar in någon högre grad:

Allmogens Sång och Dans Musik är barbarisk, hvilket snart skulle hjälpas om alla de, som spela på Bondbröllop blefvo derföre taxerade till någon afgift till Ortens Lazarett; men endast de härifrån befrias, som kunde uppte bevis, att de vid närmaste Gymnasium lärt rent stämma och stryka sin viol, och derjämte junga Psalmer och Visor senza accompagnamente di Naso.

Det är ingen tvekan om att det är den konstmusikaliska förfiningen som är idealet för Philharmonicus. Här får eftervärlden inblickar i hur stort avståndet var redan vid denna tid mellan allmogens musikutövning och den odlade kontinentala musiken som fördes in i landet, dels via adelns smått obligatoriska bildningsresor i Europa, dels med musiker hämtade från Tyskland och Italien. Men vi får också en del konkreta upplysningar om ljudmiljön:

Önskade jag att Kongl.Academien täcktes anmoda Herrar Orgelbyggare, att hädanefter lefverera sina Positiver och Mindre Värk till Landt Församlingarna stämda efter Camarton; ty dessa höras bättre af *de gällt skrikande bönderna*.
(min kursivering)

Att sången i kyrkan var ytterst heterogen före orgelns införande – och även senare – har vi många bevis för och detta är ännu ett. Men att just röstbehandling var rå och nasal (jämför ovan "di Naso") har vi kanske inte så stor uppfattning om. Däremot är Philharmonicus imponerad av vallhjonens röster och det är egentligen det som intresserar oss i detta sammanhang och som för oss in på denna artikels ämne.

Åtminstone saknar icke allmogen i de magra Skogsbygderna gehör eller böjliga röster. Man får stundom höra Vallhjon fantisera med rösten på ett förvånande

sätt; det kallas på deras språk att Lulla, och liknar mera ett blås instrument än Sång. Styrkan och étenduen af deras Organ är lika surprenante.

I hänförelsen över dessa praktfulla lockrop tar Philarmonicus till sin franska vokabulär för att beskriva upplevelsen. Återigen möter vi en dialektal benämning för lockropstekniken, "lulla", som i senare tiders inspelningar framför allt använts i Värmland.

Men Philarmonicus har inte alls den antikvariska inställning till lockropen som kom senare med Richard Dybeck och andra upptecknare av folkmusik. Han hade "högre" ambitioner med de skönsjungande vallhjonen:

För många år sedan lärde jag en dylik herdinna, att efter Claveret rent anslå med rösten:



Denna korta rapsodie lärde hon hastigt hvarföre jag beslöt att föra henne till Stockholm och anmäla henne hos Kgl. Opera Directionen, men olyckligtvis ägde hon mera än ett anlag för den théatraliska Banan och dog 16½ år gammal. Hennes efterlämnade Son var olärdaktig, rymde bort från Sochenscholan, är nu Brandvaktsskarl, och öfverträffar alla sina Camerater både i tonens renhet och styrka. Detta anföres blott för att visa, det rena Röster och det goda Gehör, ehuru nu sällsynte, likväl finnas i Sverige.

Philarmonicus misslyckades i sitt goda (?) uppsåt, men framhärdat i att det finns begåvningar som borde tas till vara. För oss som läser detta 200 år senare låter det alltför välbekant. De folkliga uttrycksmedlen har inget egenvärde, utan måste kultiveras för att få musikalisk status.

Det citerade avsnittet är alltså skrivet 1808 och Philarmonicus nämner då att han lärde känna flickan "för många år sedan" och att han också följt hennes son till vuxen ålder. Det betyder att hans beskrivning av "lulandet" bör ha rört 1780-talet, och alltså är ungefär samtida med Tullerikoppberättelsen.

Kanske kan dessa tidiga lockropsbelägg ge oss sentida intressenter ytterligare några pusselbitar till den karta över 1700-talets ljudlandskap som vi vet så lite om. Det är ju först i och med vår tids inspelningsteknik som vi fått möjlighet att bevara och lyssna till lockrop som ekat i skogarna sedan många hundra år.

Noter

- 1 Angående termen kula se Gunnar Ternhags utredning i *Saga och Sed*. Kungl. Gustav Adolfs Akademien årsbok 2006, artikeln "Inflytelserika inspelningar", s. 32, fotnot 11.
- 2 Se vidare M. Ramsten, *Återklang. Svensk folkmusik i förändring 1950-1980*. Stockholm 1992.
- 3 Uttalsenlig stavning enligt J.E.Rietz, *Svenskt dialekt-lexikon* (1867, ny upplaga 1955).
- 4 I Svenskt viarkivs inspelningar SVA BA 583, 591.
- 5 Statens Musikbibliotek. Kungl. Musikaliska Akademien. Huvudarkivet A1a:3 1796-1813. Brev-
ven är daterade 18 mars respektive 15 december 1808.